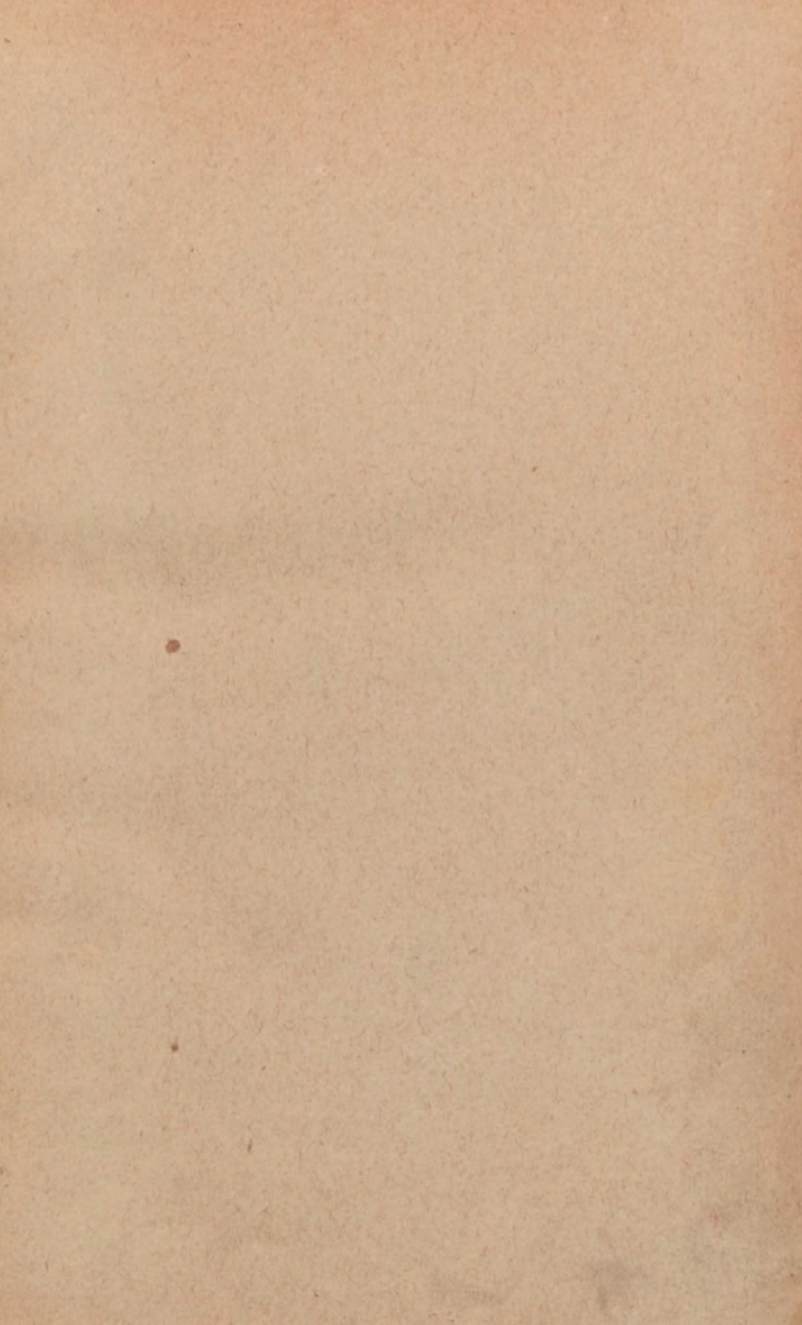
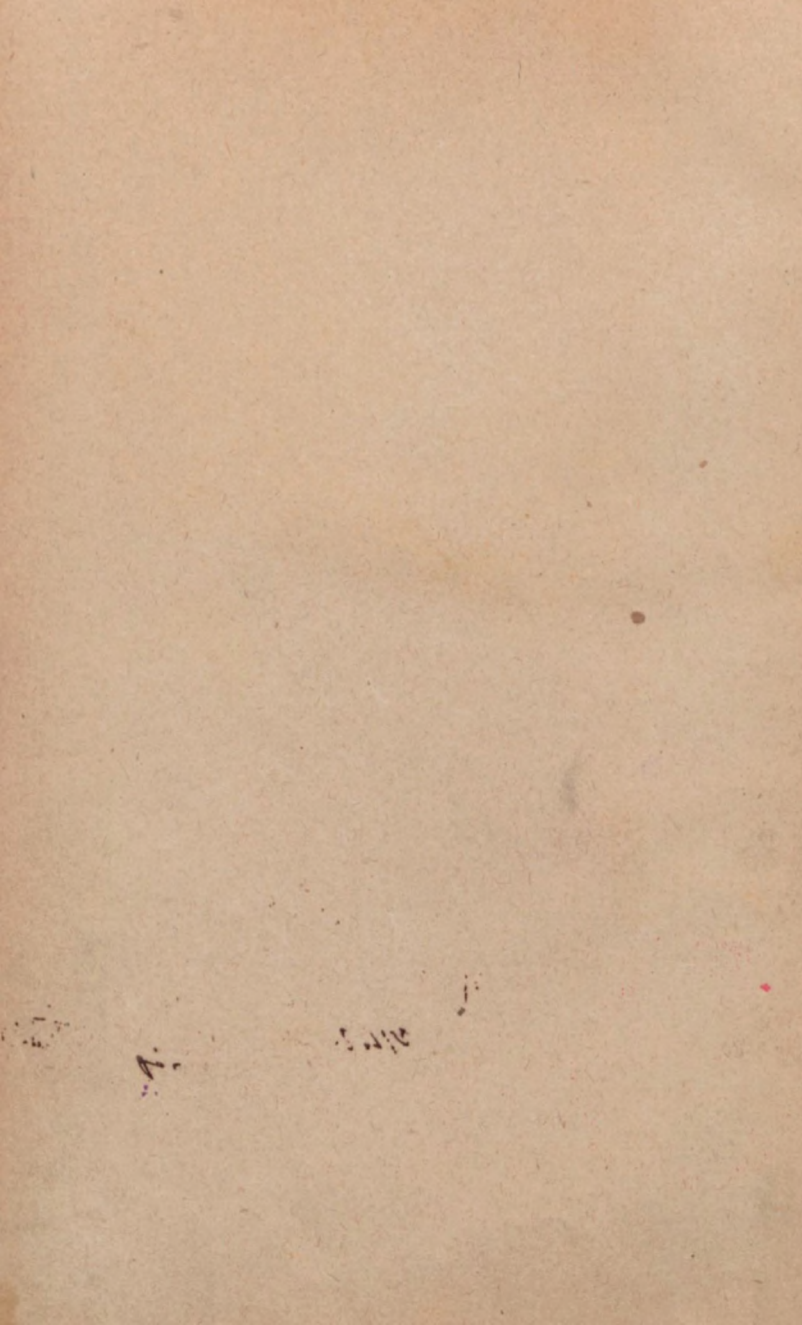

2702

ÉRD (HAMZSABÉG)

ÉS

BATTA (SZÁZHALOM)

KÖZSÉGEK

TÖRTÉNETI VÁZLATA.

IRTA:

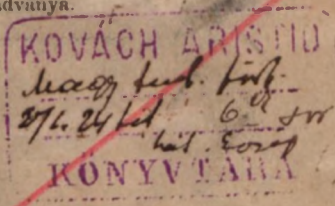
KERESKÉNYI KERESKÉNYI GYULA,

ÉRDI PLÉBÁNOS.

A fejérmegyei és városi történelmi s régészeti egyesület
kiadványa.

II

SZÉKESFEJÉRVÁROTT,

NYOMATOTT A „VÖRÖSMARTY” KÖNYVNYOMDÁBAN, SZÁMMER KÁLMÁNNÁL.

1874.

RECEIVED

OFFICE OF THE

SECRETARY

ATLANTA, GEORGIA

July 1st 1904
1904-1905

NAGYMÉLTÓSÁGU

HÓDOS KIZDAI

BÁRÓ SINA SIMON UR,

CSÁSZ. KIR. VALÓSÁGOS BELSŐ TITKOS TANÁCSOS, LEOPOLD
CSÁSZÁR JELES REND LOVAGJA, AZ ELSŐ OSZTÁLYU
VASKORONA REND TULAJDONOSA,

ÉRD MEZŐVÁROS KEGYURÁNAK,
A TUDOMÁNY S SZÉPMŰVÉSZETEK

PÁRTFOGÓJÁNAK,

LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL

AJÁNLVA.

ÉRD JANUÁR 25. 1874.

„State super vias, et videte, et interrogate de semitis antiquis, quae sit via bona et ambulata in ea.“

„Álljatok meg utjaitokon, nézelődjete és kérdezősködjete, melyik a régi ösvény? melyik a legjobb ut? és azon járjatok.“

Jerem 6. 16.

Érd (Hamzsabég)

ÉS

Batta (Százhalom)

történeti vázlata.

Ed (Hammerberg)

Berta (Schubert)

Edmund Schubert

I.

Érd és Batta

római s hunkori története.

THE END

THE END OF THE WORLD

Oseink keleti hazájukat elhagyva nyugat felé költözének, hol a 4-ik század vége felé Dácziaiban lakó Góthokon győzedelmet aratva, őket Thraczia és Moesia határai közé szoríták. — Dáczia meghódítása után a jászokat legyőzve, Pannonia határaihoz közeledének, az ott lakó népet csatatérre riaszták fel.

Pannoniában lakó nép tetrarchája Macrinus volt. „Incolebant eidem temporibus Pannoniam Longobardi, Alemanni et Italici cum illis, et tetrarcha Macrinus vel Maternus tum regni, tum vero Moesiae Achaiae, utrique Thraciae et Macedoniae.“ — Thuróczy Pars I. Chron. Cap. 11. — „Az időben Pannoniában lakának a longobardok, alemannok s ezekkel olaszok, kiknek tetrarchaja (kormányzója) nemkülönben Moesia, Achaia, Thraczia és Maczedoniának Macrinus vala.“ — „Eo tempore Pannoniam tetrarcha Matrinus gubernaret.“ — Chron. Bud. pag. 15. — „Ekkor Pannoniát Matrinus kormányzó igazgató.“

Macrinus hallván, hogy a húnok hatalmas és vitéz nemzete közeledik Pannonia határaihoz megfélemllett, nem bizván seregében, követséget menesztett a rómaiakhoz általuk a húnok ellen segítséget kieszközlendő; a rómaiak Ditriket küldék segítségül. — „Eadem tempestate Detricus natione Alemannus, Romanorum principum de voluntate omni Germaniae praesidebat, iste in Macrini auxilium delectus est.“ — Thur. Chron. par. I. Cap. 11. — „Az időben német nemzetségből származó Detrik, kit a rómaiak önkényt emelének a germán törzs kormányzójává, küldték Macrinusnak segítségül.“

Macrinus segítségére küldött olasz, német s más nemzetségbeli sereg elérkezett Százhalomig. — „Detricus congregato ingenti Germanico, Italico aliarumque

gentium exercitu, descendit in Pannoniam, et in Zázhalom castra metatus est.“ — Thur. Chr. par. I. Cap. 11. — „Detrik német, olasz s más vegyes nemzetségből összeszedett sereggel elindult Pannoniába, s Százhalom mellett táborba szállt.“ — Egressus cum Italico, Germanico ac ceteris mixtis gentibus occidentis exercitu pervenit in Zázhalom.“ — Chron. Bud. p. 16. — „Olasz, német és más nyugoti vegyes sereggel megindulván, Százhalomhoz jutta.“ — Posteaquam intra Tétén et Százhalom copias iunxissent.“ De initiis ac. maj. hung. lib. IV. Cap. VIII. — „Miután Tétény és Százhalom között seregeik csatlakozának.“

Százhalom fekszik Érd és Batta határában. Horvát István Érd fölött emelkedett hegységen létező halmokat Százhalomnak (saxicolles) nevezi; de miután névtelen jegyzőnk 46. és 47. fejezetben e helyet „Centum montes“ névvel jegyzi, bizonyos, hogy legrégibb történetirónk e helyet Százhalomnak értelmezte. E hely az ott elvérzett húnok teteme fölé emelt száz (centum) halomtól, mint alább látandjuk vette nevezetét, hol száz huszonötezer hún vitéz lön eltemetve. E halmok mellett fekvő Batta község egész 1779 évig Százhalomnak hivatott, azt a görögkeleti plebánia hivatalos könyveinek pecsétnyomataiban láthatni, ily föliratban: „Sigillum loci Százhalom,“ később 1790-ik évben ily fölirat látszik: „Sigillum loci Százhalom Batta,“ 1799. évben Százhalom elmaradt s e fölirat látszik: „Sigillum pagi Batta.“

Detrik és Macrinus Potentiana város határaiban öszpontosítva seregüket, e városban gyűltek össze. — „Longobardi ad civitatem Potentianam fuerant congregati.“ Chron. Bud. pag. 15. — „A longobardok Potentiana városánál gyűltek össze.“

Potentiana város Érdy János (Luczenbacher) szerint állott Érd-Hamzsabég magaslatán, a még most is fennálló barbar sánczok mögött. „E város (Potentiana) nagy tért foglalt el, mely most szőlőkkel van borítva, egyik oldalát a Duna meredek partja környezi, másfelől magas földsánczokkal van bekerítve, melyekről

megismerhető, hogy az egész tér köfállal volt beke-
rítve.“ Érdy. Acad. Értesítő 1847. 286. lap.

Bognár József az 1843-ik évi Tudománytár 110-ik
lapján említi, hogy Potentiana Érd helyén állott. — De-
sericz y és Schwandtner György Jordán után indulva
Adony helyére teszi.

Rosty Zsigmond „Rajzok Fejérmegye multjából“
művében írja: „E megye terén voltak, Potentiana
(Batta) Matrica (Ercsi) — Vetusalinum (Adony).

Potentiana város emlékét a régi római történet- és
földrajziróknál nem találjuk, krónikáink leírása után
e város a régi, Százhalom, a mai Batta község táján,
nem messze Érdtől feküdt.

Valóban hosszabb kutatás után magam is azon meg-
győződésre jutottam, hogy Érd-Batta határában, a most
is fennálló ezredéves római hidtól nem messze az ercsi
hegyláncz alján, Dunamentében, egy nagy római város
feküdt; --- keletről a Duna, éjszakról az érdi hegyma-
gaslat s még fönnálló barbár sánczok; délről az ercsi
magaslat, nyugatról a hosszan nyuló posványtság lehe-
tővé tették, hogy az Accincum-tól erre vonuló s egye-
nest e városba vezető főutat, mely ut mai nap is épen
áll, az ellenség bevonulása elől elzárni lehetett.

Egy nagyobb városnak e helyen fekvését erősíteni
látszik az is, hogy a dunai és rajnai tartományokra
vonatkozólag ki lőn mutatva, miszerint ily helyeken,
hegylánczok alján, mocsároktól környezett sík téren
feküdtek a főbb helyek. Százhalom melletti római vá-
ros, Accincum alatt az első völgy szoros Tárnokvölgy
védelmére volt fölállítva, mely szoroson Accincum háta
mögé igen könnyen juthatott volna az ellenség. Érdy
János (Luczenbacher) szerint, az 1847-ik évi Acad. érte-
sitőben, említett helyen, az érdi magaslaton egy elő-
erődítvény lehetett, távolabb attól a vigyázó-torony
(specula) — mi a Camponai (Tétény) és Matricai (Er-
csény) vigyázó-tornyok, s a Dunántúl fekvő őrhelyek-
kel kapcsolatban állott.

Százhalom mellett egy nagyobb város fekvését
erősíti az általam eszközlött ásítás. 1872-ik évi octo-

ber hó 12-ik napján megkezdém az ásatást nem messze az ezredéves romai uttól, tiz napi nehéz munka után két római épületre akadtam; az épület falai között ily föliratu téglák találtattak: LEG. II. AD. (legio secunda adjutrix) e legio Accincumban is feküdt. LEG. INF. PAN. (legio inferior Pannonica.)—EXER. PAN. (Exercitus Pannonicus). LEG. II. PAN. (legio secunda Pannonica) és LEG II ITAL^o stb. azaz legio secunda italica, ily föliratu téгла, mint ez utóbbi, a tudós régész dr. Rómer Florián állítása szerint, még Pannoniában nem földöztetett fel.—Az épületben Antoninus Pius, Valentinian, Marcus Aurelius Carinus és Trajanus pénzei, több üvegedény, csontfűző tűk, melyek hálók készítésénél használtattak, csontból varró-tű, több csontváz, szarvascsont darabok, a tóragaszok azonfelül az egyik épületben két láb mélységben, a téгла, kavics és mészszel kevert szoba talapzat alatt egy holt tetemre akadtunk; arczczal kelet felé fordítva, feje alja ház földél cserepekkkel volt kirakva, lábánál a kegyeleti ajándék barnás cserép edény és csat volt. A másik épületben (hypocaustum) két három lábnyi kő oszlopok s négyszög téglákból emelt ugyanily magasságu pillérek fedeztünk fel, a konyha bemenetnél összezuzott holt tetemek látszottak, az épület kő- és tégladarabjai közt ily föliratu téglák COH ⊗ MAVR (cohors milliaria Maurorum.)

E két római épülettől, — hol azonban tudós régészünk dr. Rómer Florián jelenlétében, több egymás után következő épületet is kijeleltem — néhány lépésnyire fekszenek a duna melletti sánczok, melyek 1809. évig, régi minőségben megmaradának; ekkor dicsőn uralkodó Ferencz császár és magyar király, e régi sánczokat átalakítatá, a netalán Dunán lehajókázni akaró francziák támadása végett, mely hely, mint támadásra alkalmas hely még akkor is fölismeretett. E sánczok bemeneténél szintén az ásatást megkezdém, két öl mélységben Maximinian császár nevét viselő, ily föliratu köre akadtam:

.....
 COH (X) MAVR
 MAXIMINIANI
 DEVOTISSIMI
 PR .....

azaz: cohors milliaria Maurorum vagy talán Marci Aureli Maximiniani Devotissimi Praetori etc. etc. a kipontozott helyek nem olvashatók.

Egy nagyobb városnak itt fekvéséről tanuskodik az ott talált sírkövek sokasága, melyek közül egy az idecsatolt rajzban a tulsó oldalon látható e fölirattal bir:

D. M. = Diis Manibus.
 ALSVRA. POSVIT = Alsura posuit
 MATRI SVÆ = Matri suae
 MENENIÆ = Meneniae

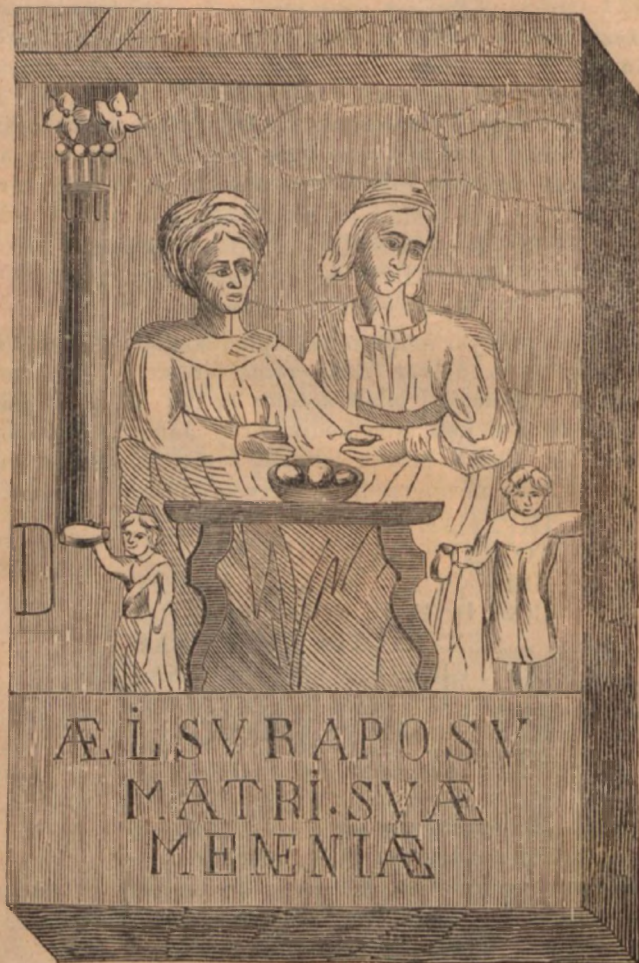
(általam a magyar muzeumnak ajándékoztattott) — tanuskodnak az e helyen talált római éremek, a földeken szántás alkalmával talált számos épület falak, urnák, köragasztöredékek, tanuskodik Erdy János (Luczenbacher) ur által e helyen feltalált római kő, mely Antoninus Pius nevét viseli, s melyen e fölirat olvasható:

IMP. CAE .....
 TONINVS, AVG, PIVS, SAR
 BRIT. PONT. MAX. TRIB POT
 COS. II P. P. RIPAM OMNEM ..
 ... EXTRVCTIS. ITEM PRAE ..
 DIS PER LOCA OPPORTVNA. AD
 CLANDESTINOS LATRVNCVLO
 RVM. TRASITVS OPPOSITIS
 MVNIVIT. PER .....

azaz „Imperator Caesar ..... (An)
 toninus Augustus Pius Sarmaticus
 Britannicus Pontifex Maximus Tribuniciae Potestatis
 Consul tertium Pater Patriae ripam omnem..
 .... Exstructis item prae(si)
 Dis per loca opportuna ad
 Clandestinos latrunculo

rum transitus oppositis
munivit per . . . . .

— — — — —

E föliratos kö nyíltan kimondja, hogy e helyen (Százhalom mellett) úgy, mint más helyeken a Duna mentében a latrunculusok azaz jászok, quadok stb. támadásai, berohanásai ellen erősségek voltak felállítva.

Egy nagyobb római városnak itteni fekvéséről említést tesznek legrégibb krónikáink: — „Elérkezett Detrik Százhalomig, hol a longobardok Potentiana nevű városnál összegyülekezve valának.“ — „Pervenit (Detricus) tandem in Zázhalom, ubi ipsi ipsi Longobardi ad Civitatem Potentianam fuerant congregati. Chronicon Bud. p. 15.“

Detrik és Macrinus vagy Maternus tanácskozáának valjon Pannonia határán a Dunán átkelni akaró húnokat a Duna innenső részén várják be? vagy átkelve a tulsó részén intézzenek támadást? Mig így tanácskozáának a húnok éjjeli órákban Accincum mellett, mit krónikásaink Sicambria névvel jeleznek, a Dunán átkeltek. „Átkelve Sicambria alatt a Duna azon részén, hol Kelenföldje (jelenlegi Szt.-Gellért hegye) van megtámadák Potentiana város térségén az ellenség seregét.“ „Transnatato infra Sicambriam danubio, in ea parte ubi nunc Kelenfeld locata est, irruerunt tandem hostilem exercitum, in campo secus civitatem Potentianam.“ Thur. Chr. I. Cap. 11.

S ugyanazon éjjel e római városnál táborozó ellenséget meglepve kegyetlenül elverék, az életben maradtak egy része a városba és elősánczaiba, más része Tavarnuevelg (Tárnokvölgyébe) huzódott. „A rómaiakat álmukban megrohanva kegyetlenül öldöklék, kik részint Potentiana városába részint Tavarnuevölgyébe huzódának az éji nyugalom miatt.“ „Eosque (romanos) somno deditos eximproviso miserrima strage adfecisse, partim in urbem Potentianam refugos, partim quaqua versum dispalatos, tum in agrum declinem in vallem Tavarnuevelg se se recepisse uti acquiescerent.“ Dese-rici. Dę initiis ac maj. Hung. Lib. IV. p. 119.

„És jövének Potentiana nevű városához.“ „Und kamen zu der Stadt Potentiana genannt.“ Lazius Comment. Reip. Rom. Lib. XII. sec. III. Cap. I.

„És megölék Detrik és Maternusnak sátrakban tanyázó minden népét.“ „Und erschlugen Ditrik's und Materni Heer in allen Zelten, was Sie Volk funden.“ Lazius Com. Reip. Rom. Lib. XII. Cap. I.

Ezekből világosan kitűnik, hogy ha éjjeli órákban Buda mellett keltek át a Dunán s még az éjjel meg is ütköztek az ellenséggel, mely a város előtt táborozott: e római városnak krónikásaink szerint (Potentiának) nem messze kellett Budához feküdni.

Melyik hely az, hol e vérengző csata vitetett végbe Pannonia elfoglalásakor?

Budához legközelebb, eső három római telepítvények egyike! — Tétény, Érd Batta, vagy Ercsi.

Tétény a csatának legfőljebb kezdő pontja, Ercsi oldaltámadási pontja lehetett. Miért? Azért, mert a régi történészek világosan kimondják, hogy a hunok a csata helyszínén megjelentek s elhunytaik tetemeit Scytha szokás szerint eltemették. „Ut autem cognoverunt huni retrocessisse suos adversarios, ad locum certaminis sunt reversi, et cadevera suorum sociorum, et Kevam Capitaneum decentissime subterrarunt.“ — Chron. Bud. p. 16.

Már pedig se Tétény, se Ercsi nem képes fölmutatni 126 (száz huszonhat) hunhalmot, mely halmok a küzdelem közepette elvérzett, s hamvaikat fedő húnok vitéz tetteinek néma tanúi. Ahány a halom itt, annyi az ősi sir; mert minden halomban véres harci esemény titka rejlik!

Százhalom (Batta) a hely, hol őseink elszánt vitézséggel küzdve, Pannoniát késő utódaik számára vérrel szerzik meg. Elesett e véres küzdelemben 125 ezer hun vitéz és 210 ezer az ellenfél részéről. „In eo proelio ex hunis virorum centum millia et vigintiquinque millia corruerunt Cuve vel Keve etiam Capitaneo ibidem interfecto. De militia vero Detrici et Macrini exceptis illis, qui in suis tentoriis, ante urbem memoratam fuerint trucidati, ducenta et decem millia perierunt.“ Desericy de initiis ac maj. hung. — Chron. Bud. és Kézay.

„Ez ütközetben a hunok közül 125 ezer veszett el, Keve kapitány is ugyanott elesvén. Detrik és Macrinus katonaságából, azokon kívül, kiket az említett város alatti sátrakban öldököltek volt le, kétszáz tiz ezren veszttek el.

E hely az, hol Keve kapitányt s az elvérzett vitézek tetemét nyugvó helyre tevék, s e helyet száz-halmi hun temetőnek nevezék. „A kunok e nagy temető téren (Százhalom) kő oszlopot emeltek örök emlékül; a kő oszlop elenyészett, vagy a föld borítá el, és azt Szent-Péteren hiába keresték, mert a kunok magát e temető helyet és környékét nevezték el Keázó jobban Keve-házának, innen Szent-Péter, csak azért neveztetik Kajászó-Szent-Péternek, hogy más Szt.-Péter nevű helységtől megkülönböztessék.“ Erdy János 1847. acad. ért. 285. lap.

E halmok közül Érdy János ur 1847-ben, e sorok írója 1872-ik évben kettőt megásatván, azt észlelé, hogy egyik úgy, mint a másikban felül három jelkő mutatkozott, (a jelkövek *a*, *b*, *c*, betűkkel jelezvék a rajzban) ezek alatt egy-két lábbal alább egy nagyobb kő, (a keletről nyugot felé fekvő nagyobb kő *d* betűvel jeleztetik) mely keletről nyugotnak volt élével állítva, ennek mindkét oldala mellett égés fekvetek, hamu, szén s pernye rétegek; közbe-közbe sárga agyag és földszin réteg, vas- és rézdarabok, legnagyobb mennyiségben alul; de a rétegek között is találkoznak, nevezetesen: veres rézből nyílhegyek, csatok, sarkantyuk, gombok, törött lóablák, kantár ékek, szegek, karikák, fekete, finom fénymázos edények. A máglya kövek tömege valamivel alantabb találtatik a halom közepén és pedig keletről nyugotig; (a máglya kövek különösen ki-tüntetve látszanak az egész rétegben B halomban *k*-tól *n*-ig, azaz keletről nyugotig) apróbb máglyaköveken kívül egyik halomban *éjszak*-felé elkülönített helyen 4 láb hosszú 2 láb széles követ is találtam, (ez A. halomban *e* betűvel jeleztetik) a rétegek majd egyenlők, $\frac{1}{2}$ és 1 lábnyi magasságúak, alul a hamu és égés réteg, fölül a földszin réteg a többitől szélesebb, égés

A

B

hulladékok, melyek a kovács műhely vas salakjaihoz hasonlók nagy mennyiségben találatnak, hamuval kosíkat, szénnel kosarakat lehet megrakni; ebből következtethetni, hogy egy-egy domb alatt igen sok elégett holt tetem rejlik s így a 126 domb igen könnyen el rejtheté az ott elesett s pogány szokáskint megégetett 125 ezer hun vitéz tetemeit.

Az érdi magaslaton a még most is fenálló barbar sánczok mellett s ezek bevételénél fejlődhetett ki el-szánt csata, e helyen legtöbb vitéz esett áldozatul s azért e helyen legsűrűbben találatnak az elhunytak tetemei fölé összehordott halmok.

A hunok az elvonult ellenséget üzübe vették, kik-
kel Szent-Pöltenhez közel ismét csatát vívtak, mely a rómaiak veszteségével végződött. Elesett e csatában Béla, Kadocha, Keve, vagy mások szerint Roa s velük 40 ezer ember. — „In illo proelis 40 millia perierunt,

Bela, Cadicha et Keve ibidem interfectis, quorum cadavera abinde removens, apud memoratam statuum memoriae tradiderunt“ Chr. bud. p. 17. — „E csatában negyvenezer vitéz esett áldozatul, velük együtt Béla, Kadocsa, Keve, (vagy némelyek szerint Roa jobban Réva,) kiknek testeit onnan visszavivén az említett bálvány köhöz (Százhalomba) temeték.“

Igy adják elő régi krónikáink a Pannoniai hun háborút, ámde némelyek, mint Bél és sok mások kétségbe vonják, mert a külföldi írók előtt nem bír történeti hitelességgel, az ott szereplő s elvérzett vezérek-ről említés nem tétetik, a helynek illetőleg városnak neve is hallgatással mellőztetik. — Hogy a görög és latin íróknál Keve, Béla, Kadocsa vezérek nevei nem említetnek, az a főntebb hazai íróink által előadott pannonia hun háboru megtörténtét legkevesebbé se vonja kétségbe; mert az említett vezérek, csupán e csatában említetnek, mint vezér szereplők, mely csatában életüket veszítve, mint ilyenek a latin és görög írók előtt ismeretlenek voltak.

Hogy a városról, melynél e csata véghez vitetett, Macrinus, Detrik vezérekről Pannoniának mily időtájban történt elfoglalásáról hallgatnak a latin és görög írók, ezt saját nemzetségek s így szégyenök eltakarása végett szántszándékos hallgatással mellőzték, daczára mindezeknek Pannonia elfoglalása mégis megtörtént.

Ismert dolog, hogy más nemzetbeliek vitéz tetteinek kicsinylése, azok kevésbé igazságos előadása, sokszor elhallgatása, saját szerencsés kimenetelű hadi tetteiknek kiemelése, nagyítása, a római s görög írók tulajdona volt. — Továbbá Marcellinus megjegyzése szerint Pannonia a 4-ik század felé nem egészen a rómaiak hatalmában volt, mivel annak egyes részeit, majd a Longobardok, Visigothok, Herulok, Quadok s más nemzetbeliek elfoglalák. Jeromos írja Heliodorhoz III-ik levelében: „Viginti et amplius anni sunt, quotidie Romanus sanguis effunditur, Dalmatias cunctas-

que Pannonias, Gothus, Sarmata, Quadus, Alanus, Hunni Vandali, Marsomanni, vastant, trahunt, rapiunt.“ „Több, mint husz éven át, naponkint római vér ömlik, Dalmátia és Pannonia minden részét Goth, Sarmata, Quad Alan, Hunok, Vandalok, Marcomannok pusztítják, rontják, rabolják.“ — Jeromos e sorokat írhatta az ötödik század első éveiben, mert 420-ik évben már meghalt. Így tehát a Hunok Pannonia elfoglalásakor nem csupán a rómaiak, hanem a barbarokkal is küzdének, alig tarták tehát a római és görög írók érdemesnek e Pannonia elfoglalása alkalmával vívott nagyobb szerű csatáról megemlékezni. — Hogy krónikáink a hunokkal küzdőket rómaiaknak nevezék, az nem ok nélküli, mert a Pannoniában letelepedett barbárokat a rómaiak a béke kedvéért is megtűrék; s így megtörtént, hogy a barbarok úgy, mint ez alkalommal is a rómaiak nevében és védszárnya alatt Pannonia határát, más betörni szándékozó népek ellen őrizve védék, s ezért vezéreik s ők is rómaiaknak tartatának.

Az előadottak szerint a hun vezérek vitézeikkel együtt pogány szokás szerint a csatahelyen temettettek el: azaz tetemeik megégettettek; ezt bizonyítja a fölösött halmok belseje, bizonyítja még a későbbi korban is őseinknél hátramaradt vallásos szokás; így p. o. a szent galleni kolostorról leesett magyar bajnokok teteme megégettetett: bizonyítani látszik a közmondássá vált magyar szójárás: „se hire, se hamva.“ Elégetett tetemük fölé halmokat hordának össze: „Hunnum certatim aggerunt, magnumque studium adhibent, ut tumulum erigant quam maximum.“ (Herodot. lib. IV. Cap. 71.)

A halmok fölé kőbálvány állítaték. A százhalmi (batai) nagy huntemetőből e kőbálvány elenyészett vagy a föld borítá el. Ily kőbálvány felállítása a későbbi korban is divatozott: „Cumani faciunt magnum tumulum super defunctum, et erigunt ei statuam versa facie ad orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbellicum.“ — „A kunok a halott fölé nagy halmot hordanak, s neki arczezal kelet felé fordult s kezében

köldöke előtt csészét tartó szobrot emelnek.“ — Rubruquis Vilhelm.

Itt e nagy huntemetőbe tétetett nyugalomra Keve vezér is. Mert a hunok közös temetkezési helylyel birván, ide még a távolabb eső helyekről is elhozák holtajkat. Ha tehát Keve vezér nem is épen e helyen, de távolabb esett volna el, vallásos szokásnál fogva, tetemét az ő vezérlete alatt küzdött s vele elvérzett bajtársak közé tették. Azonfelül az országot, mely mellett eltemetették mai napig is áll Százhalomnál. — Sokan, bár hibásan Kajászó-Szent-Péteren keresik Keve tetemét, Erdy (Luczenbacher 1847. Acad. értesítő 285-ik lap) írja: „E temetőhelyet (batta-százalmi) és környékét nevezték Keázó, helyesebben Keveháza néven, és Martonvásáron túl fekvő Szent-Péter, egyedül azért hivatik Kajászó, Keázó vagy Keveháza-vidéki Szent-Péternek, hogy oly sok Szent-Péter nevű helytől megkülönböztessék.“

Igaza van Erdynek, mert nem pusztán a hely, hová Keve tétetett, neveztették Keveházának, de annak egész vidéke. Kézay írja: „Partesque illius territorii;“ a dubniczai krónika pedig: „Locumque illum, et partes illius Keveháza vocaverunt,“ azaz azon táj környékét.

Ha Keve itt fekszik, Béla, Réva és Kadocsa is itt van eltemetve. „Quorum cadavera ab inde (Cezmaur) removens apud memoratam statuam sepulture tradiderunt.“ — „Kiknek testeit onnan (Zeiselmauer-től Bécstől 3 mértföld) visszaviven, az említett bálványköhöz többi bajtársaik mellé temették.“ — Kézay pag. 21.

Hát a nemzeteket tapodó hatalmas hun király Attila sirja hol található?

Hagyomány szerint a Tárnokvölgyében; e halmok pedig a Tárnokvölgyében emelkednek, országot mellett; e halmok alatt vonul el az ezredéves, még most is ép-ségben álló római ut, Keve síroszlopa körül: „Sepelierunt eum (Attilam) cum Kadicha, Bela et Keve, aliisque Capitaneis hunnorum in loco superius memorato.“ — „Eltemették őt (Attilát) a föntebb említett he-

lyen, Kadicha, Béla és Keve s a többi kapitányok mellé.“ Bud. chor. pag. 28. — Turóczy, Oláh, a magyar évkönyvek szerint Attila tetemeit Keveházába a kőbálvány mellé teszik, hol Keve, Kadicha és Béla kapitányok eltemetve fekszenek. — Mindezekhez adva azt is, hogy a Scyták mint föntebb említők, vallásos szokás szerint közös temetkezési helyet tartanak, s e helyre a legtávolabb eső vidékről is, mint azt Béla, Kadocsa tetemeivel tették — elvitették holtaikat: lehet-e kételkednünk, hogy Attila is elődei iránt viseltető kegyeletjelül, a náluk divatozó vallásos szokást követve, e közös nagy huntemetőbe tétetett nyugalomra?

Ezt megerősíteni látszik azon százados hagyomány, hogy Százhalom (Batta község) mellett létező hunhalomok kezdőpontján, a Duna fölött emelkedő *hegymagaslat Attila várának* neveztetik. E helyen Attilának vára nem volt, de valószínű, hogy mint Rhodigin XIX. fejr. megjegyzi: „Reges heroesque, in vertice, vel ad radices montis sepeliebantur.“ — S miután már száz huszonöt ezer hun vitéz volt e Duna mellett emelkedő hegyvonalon eltemetve; Attila is ide a hegymagaslatra, a Dunafolyam mentében, az itt elvonuló ezredéves római ut mellett, Keve, Kadicha és Béla hunvezérek mellé tétetett nyugalomra. — S e hely Attila várának nevezteték.

S bár Attila temetése Calanus szerint: „in noctis crepusculo.“ — Jornandes után: „in nocturno tempore;“ tehát titokban történt, oly annyira, hogy mindazok, kik vitték a tetemet, mind kik követék megöletének: „caesisque, qui Cadaver gestabant, et comitabantur,“ — ennek daczára a hunok maguk között jól tudták hová lett temetve, bár mások előtt titok maradt.

Ez öseinktől átmaradt hagyományt, legrégibb történészeink megjegyzéseit, Thuróczy, Oláh, Bonfin s a jelen élők közül sokaknak véleményét Attila temetkezési helyéről tekintetbe véve, majdnem határozottan mernők állítani, hogy Attila a százhalmi huntemetőben, a még most is Attila várának nevezett hegymagaslaton, a Dunafolyam és ezredéves római ut között

van eltemetve. — Ez állításunkat megerősíti azon tény, hogy az Attila hegymagaslattal egykor kapcsolatban álló, de a *Dunavíz* mosása által annyi századokon keresztül elmosott *terrenumon* több Attila képmását s föliratát viselő nagyobb éremek találtattak, melyekről a még most is élő s régészettel foglalkozó érdemdús községi jegyző *Leszkorits Pál* ur tanuskodik, kinek nemcsak én, de Luczenbacher Érdy ur is e százhalmi környéken tett észleleteinek utbaigazítását köszöni. — E véleményünk kifejezése mellett határozottan megmaradva, vagyunk bátrak a tudós világot, különösen a régiség barátait, ezek között első helyen tudós régészünket Rómer Flóris urat ez állításunkra figyelmeztetni s egyuttal felkérni, ha többek közreműködése folytán a még fenálló *Attilahegy* és hunhalmok megásatása országos költségen kieszközölhető lehetne.

Mily nagy nyereség lenne reánk! mily világosságot vetne ősrégi történetünkre! ha ez Accincumtól Érd, Batta határában elhaladó ezredéves ut mellett a nagy huntemetőben fekvő őseink holt tetemeit fölfedezni lehetne.

Érd s Batta ős római és hunkori multjáról az adatok nyomán megemlékezvén, mielőtt az újabb magyarkori történetre áttérnénk, még egy visszapillantást vetünk azon sokat vitatott kérdésre, vajjon Potentiana római város itt hazánkban s Batta község helyén állt-e? s e fölvetett kérdést megkísértjük történelmi adataink segélyével igenlőleg megoldani. A felvett s megoldandó kérdés ez:

Tény-e az, hogy Pannonia elfoglalásakor az általunk jelzett Batta — Százhalom mellett, kül- és bel-földi krónikusaink nyomán indulva csakugyan Potentia vagy Potentiana római gyarmat állott?

E fölött a régiségkutatók között foly a vita. — A régi római földrajzirók, valamint az újabbak, egész Dunamentében kijelölt római gyarmatokról eltérő véleményben vannak. Ezt csodálni nem lehet, hisz Strabo és Ptolomaeus között, száz év a különbség, Ptol-

maeus s az ujjabb írók között századok tűnnek a semmiségbe. Ptolomaeus égalj, fekvét szerint iparkodik a városok neveit meghatározni, mégis bizonytalan a kijelölésben; Antonius Maginus zavart a megnevezésben, s mindkettő nagyon eltérő Strabo s a legujabb régiségkutatók véleményétől. Hogy a legrégibb római földrajzirók Potentia várost nem említik, még nem elegendő ok arra, hogy nem létezett: mert Ptolomaeus ideje óta Pannoniának a hunok általi elfoglalás idejéig harmadfél század folyt le; így e százhalni helyen, akkor más nevezetű város lehetett; de az utóbbi harmadfél század alatt, különösen az utóbbi időkben, annyi betörések és küzdelmek közepette; romba dülve, elpusztulva, ismét más város keletkezhett; így lehető s magyarázható, a külföldi német és a mi krónikusainkra áthagyományozott, s általuk reánk maradt Potentiana városnak létezése.

Hogy Potentia vagy Potentiana város neve nem légből kapott, azt bizonyítják legrégibb, úgy mint ujjabb s leghitelesebb külföldi, különösen német és bel íróink.

E százhalmi, Potentia város melletti csata, különösen érdeklé a góth nemzetet, mint kiknek dicső királya Ditrik, e csatában a fő vezérszerepet vitte; miért is e százhalmi csatára vonatkozó valódi adatokat, nem a római, hanem a német írók s krónikusoktól vesszük, mint olyanoktól, mit nemzetük vitéz királyai, s vezéreinek tetteit megőrizve, hagyomány után írásba foglalák.

Pados János jeles író, kitünő hazánkfia, boroszlói utjában, az ottani könyvtárt megsejmlélvén, egy e százhalmi csatára vonatkozó krónikát olvasa; — mely krónika Josephus, Isidorus, Orosyus és Valerius után a magyarok eredete s bejöttéről beszélvén, e százhalmi Potentiia város melletti csatáról így ír: „Az első kapitány vala Béla, Csele fia, Szemény nemzetségből, kinek testvérei Keve és Kadisa, és Etel Keve és Buda Bendeguz fia Seth nemzetségből.“ „Der erste hauptman wat Bela Cehelusion aus dem geschlechte Sotanium und etel und Keve und Kadischa derselben Bruder und

etel und Keve und Buda zw bedellchessone aus dem geschlechte Zeth“ stb. „Ditrik összegyűjte egy nagy német és más nemzetbeli sereget és jövének Százhalomhoz, Potentiana nevű városhoz, mely most Tétény alatt fekszik Budától két mértföldnyire.“ „Herre Ditt- rich .... sammelte eyn gross heer deutschen von mancherlei laude leute, und gwomen zu sazhalm (Százhalom) an der statt potenciana genannt, da do itz unt Teten ist genannt zwey meyen von Offen.“ A csata után, melyben szerinte (igy írja Pados ur) a hunok 125,000 embert vesztettek, Detrich visszavonult a mostani Austriába, Tuln felé; a hunok pedig eltemették halottjaikat. „Do gwonnen die hungern und legete yren heuptman uff“ stb.

E krónika a föntnevezett régi írók után adván elő e történetet, azt kétségen kívül helyezi; mert a föntebb jelzett írók e Potentiana város mellett megtörtént csata után nemsokára éltek, s irtak különösen Isidorus a góthok történetét, 176-ik évtől egész 628-ik évig; a hatodik század vége felé írta le: a mikor e Pannoniában — a rómaiak vezére s góthok királyával — vívott csata élénk emlékezetben volt; azonfelül e csata a góth nemzetre oly határozó és döntő befolyással birt, mint egykor a magyar nemzetre a mohácsi csata: így e Potentiana város melletti esemény a góth nemzet minden rangu és rendű népei között, költeményekben, énekben, mondákban fennmaradt, s hiven megőrizve a késő utókornak úgy átadatott, mint a mohácsi esemény.

Kézay II-dik fejezetben a 4. §. a hunok Pannoniába jöveteléről irván, e csatát Potentiana város mellé teszi. Budai krónika Pannonia elfoglalásakor a rómaiak fölött vívott győzelmi helyül Potentiana várost említi. Schwandtner György Thuróczy XI. fejezete fölötti jegyzetében állítja: „hogy Potentiana város már 5 században állott,“ — ugyan így nyilatkozik Jordán „in originibus Slavicis.“ Thomo II. Sectione XXVII.

Potentiana város létezéséről említést tesz Thuróczy, Bél, Hidy Gergely, Bonfin, Lazius, Horváth

István, Rosty Zsigmond, Bognár, Érdy János, ezek közül némelyek Adony, mások ismét Érd-Batta helyére, a Százhalom mellé teszik. — Ily jeles és részrehajthatlan íróknak hitel adható, de ha valaki csakugyan kétségbe vonná, annyi jeles, megvesztegethetlen, érdeknélküli írónak véleményét, tekintsen Batta-Százhalomra, hol nemesak Érdy János, de e sorok írója is egy nagy római város romba dült maradványait fedezé föl. Hol 126 hunhalom, mint néma tanu áll, figyelmeztetve bennünket: itt véres küzdelem közepette hulának el ős apáitok! S ha még ennek se akar valaki hitelt adni, ez se képes kétségét eloszlatni; akkor 1300 év után oly sok népvándorlás közepette, a népnél csodálatraméltó módon fönmaradt, s hiven megörzött Potentia város emléke fogja kétségünket eloszlatni s a hitetlen tudósok ellenkező véleményét s állításait megezáfolni.

Tekintetes Rosty Zsigmond ur, a történet és régészet mezején érdemeket szerzett férfin, most is e téren még tevékeny s párosíthatlan munkásnak szivesége folytán, egy 1743-ik és 1766-jk évekből fönmaradt, Szent-László, Szent-Miklós, Érd, Batta s Ercsi községeit illető határjárási pert voltam szerencsés kezeimhez kapni, hol Potentia város sánczaira, mint Érdet Battától elválasztó határra, ugy a kérdő pontokban mint az arra adott feleletekben történik hivatkozás; ugyanis 14-ik pont alatt foglalt, egymásután következett s hit alatt kihallgatott tanuk vallomása ez:

Kérdés. „Letett hite után vallja meg a tanu, hol született e világra? Erden lakott-e valamikor? és tudja-e bizonyosan avagy hallotta-e? hogy Battán fölül a Duna mellett napkelet felül régi Potentia sánczának alsó végétől eleitől fogvást érdi és battai határok egymástól különböztetnek?”

II-ik tanu. „Stephanus Lukanovits annor. circit. 65 Illust. Domini Comitis Petri Szapáry subditus aeque Ertsiensis in facie loci Juratus, Examinatus fassus est ad 1-um kurucz háboru után ment el Érdről, annak előtte pedig 25 Esztendőig Lakott Erden és vallya,

hogy Batta felül a Duna mellett lévő Potentia sánczának alsó végét tudgya Battát és Érdet elválasztó határnak lenni.“ stb.

8-ik pont alatt „vallya bizonyosnak, hogy a Potentia sánczának alsó végétül, — egész az Ertsi ut mellett domb háton levő vörös köig, hol a fatens (valló) hitit letette mindazok legyenek, valóságos Érdet Battátul elválasztó jelek, — Méltóságos Gróff Szapáry, Péter uram eő nagysága a fatensnek jelenlétében, Érdieknek azon Ductus szerint mutogatta, megis parancsolta, hogy ugy birják mivel azok igaz határjai Érdnek és Battának.“ — Potentia sánczát mondja Érd s Batta közötti határnak a III-ik tanu Agic János; az V-ik tanu Matesic György, a VI-ik tanu Antunovits János, a VII-ik tanu Stoics Pál, a VIII-ik tanu Versits Antal, a IX-ik tanu Markosits György, a XI-ik tanu Szolits Lőrincz, a XII-ik tanu Markosits Péter, ki „vallya bizonyosan a Potentia sánczát egészben érdi földön lenni, azon sánczban szölleje lévén Érdre adta Dézmáját.“ — A 15-ik pont alatt szintén, Mianesia János, és Mihalyovits Mihály tanuk „Potentia sánczának alsó végét vallyák Érd és battai határnak.“

Szem előtt tartva a külföldi német történészek véleményét, kiket e csata Ditrik királyuk végett legjobban érdekelt, annak emlékét hiven őrizék s mai nap is őrzik; a Százhalomnál még most is fennálló Potentia sánczait; az ott elesett 125 ezer hun tetem fölé emelt s örök időkre fennmaradandó hunhalmokat.

Szem előtt tartva 1300 év után is a nép között fennmaradt s még most is a nép között élő Potentia sáncz emlékét. Lehet-e józan ésszel e város létezése s az ott megtörtént csatáról kételkednünk? Valóban nem! Mert ily világos s tagadhatlan érvek után; vagy el kell ismernünk Potentia városának létezését, el kell fogadnunk a megtörtént csata valódiságát: vagy azt kétségbe vonva, minden a hagyomány útján reánk maradt, csak is később írásba foglalt történeli nevezetességű tények valódiságát halomra döntve tagadnunk kell.

Fentebb a 3-ik lapon Batta községben eszközölt ásításokról megemlékezvén, részletesebben az ott talált régiségekről — nehogy ezáltal a történelmi előadás folytonosságát megzavarjam, nem szoltam — miután azonban a római korszak történetét imént röviden előadtam, — mielőtt az újabbkori történetre áttérnék, az ezen ásítás alkalmával talált s a 3–5 lapokon leírt emlékek közül a következők rajzait mutatom be sikerült másolatban a t. olvasónak:

I. Római feliratos épülettéglák.

2.

1.

3.

4.

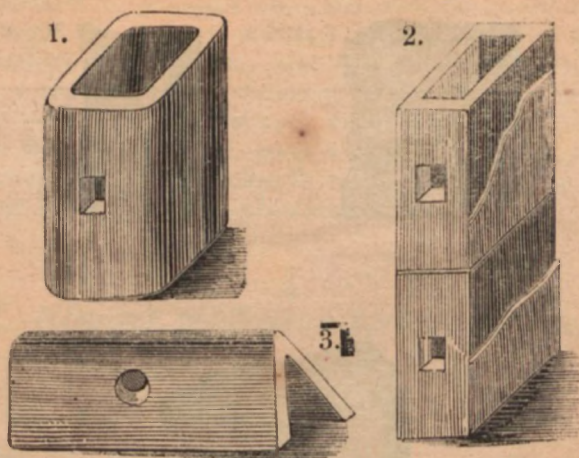
5.

II. Csonttűk.

III. Hypocaustum téglák.

IV. Emlékkő.

V. Római sir.

II.

Érd és Batta

ujabb, magyarkori története.

Érd (Hamzsabég) őseinkkel bejött Érdy családtól vette nevét, Attila a hatalmas hun király Kézay szerint ez előnevet használta. „A negyedik vezér neve pedig Ethele vala Bendegucz fia, kinek testvére Rova és Buda, mindketten vezérek valának az Érd nemzet-ségből.“ — Kézay. „Attila de familia Érd.“ Érd község e család tulajdona volt. — Hun őseink a Dunán átkelve, e helyet diadalmas csata által örökölték meg. Árpád Attila király várának bevétele után e helyet Köndnek adományozása által tette nevezetessé. „Arpad Cundunec, patri Curzan, dedit terram a civitate Attilae regis (Buda) usque Zázhalom, et usque Gyog“ — „Árpád Köndnek, Csörsz atyjának ada földet, Attila király várától Százhalomig, Diódig.“

Gyog, Gyiógy vagy Diód a mai Diósd, Érd közelében fekszik, e község nevét vette e tót szótól orah vagy oreh, mi magyarul diót jelent; tehát a szláv orahból, orács vagy órásnak: magyarosan Diós, Diósd vagy palóczosan Gyödnak neveztetett, — szentegyházában végzé utolsó szent miséjét szent Gellért, „s midőn azon helyre értenek (t. i. szent Gellért, Bertrid, Budi, Beneta és Zounk, kik Fejérvárról Budafelé indulának, hogy Endrét és Leventét tisztességesen fogadják) melyet Diódnak hívnak, szent Gellért szent Sabina egyházában misét szolgáltatata, és buzdítás végett a hitről, az örök élet jutalmáról, az összegyűlt népnek beszédet tartat.“ Beszéde végén könnyekbe törve így szólt: „Tudjátok meg testvéreim! hogy ma a vértanúság koronájával urunkhoz Jézus Krisztushoz az örök örömbe jutunk.“ Szent Gellért élete XX. fe-

jezet. — Szavai valóban teljesedésbe mentek, mert a mint szent Gellért főnnebbi társaival a budapesti révhez érkezett, Vata és istentelen czinkosai, reájuk rohanva őket agyonkövezék. — A mostani Diósd község közelében, ott hol a romok látszanak, közel Százhalomhoz állott Diósd; bizonyítja névtelen jegyzőnk 46. §. „Árpád Köndnek Csörsz atyjának ada földet Attila városától Százhalomig és Diódig.“ — Diódnak közel Tétényhez fekvését bizonyítja egy 1363-ik évről kelt okmány; „Gyog, Diod hodie praedium Dios, in Provincia Albensi, ad Tétény situm.“ Ludov. I. dipl. anni 1363. Cod. dipl. Tom. IX. Volum. III. pag. 358 — 359.

Érd fölött emelkedő hegyen, egy régi erősség sánczai vannak, e sánczok mellett emelkednek a hunhalmok, a legutolsó halom mellett (számra 126 halom van) halad az Acincumtól erre vezető, s most is ép-ségben fennálló ezredéves római ut. — E sánczok mellett s a hunhalmok némelyike fölött termékeny szőlők terülnek el, s e „sánczi“ név alatt ismeretes szőlők igen nevezetes bort teremnek, többnyire vöröset; mintha a gondviselés, dicső őseink véréből ázott földet, az azok sirhalma fölött mosolygón elterülő szőlő-hegyek bő termése által akarná kárpotolni.

Érd mezőváros történetét az Árpád-kori királyok idejéből homály fedi, csakis a vegyes-házból származó királyok alatt a 14-ik század elején, Róbert Károly korában akadunk egy királyi adományozásra, a mikor 1318-ik évben Károly magyar király Érdet — melyet ezelőtt bizonyos Lipót, ennek halála után Verner fia László birt — Tisza tárnokmesternek adományozá, a királyi ház iránt viseltető rendithetlen hűség s kitünő szolgálataiért.

Mielőtt azonban a király az adományozó levelet Tisza s családja részére kiadta volna; megkeresé a budai káptalant egy kebelükből menesztendő hiteles egyén kiküldése végett, a ki Tamás királyi udvarmesterrel, Jakab fiával, Eth-Érd terrenumán megjelenve, a határos szomszédokat összehiva, Eth régi

határait körüljárva, kijelölve, Tisza tárnokmestert, e birtokba s hozzátartozó részeibe bevezessék, s erről régi királyi szokás szerint jelentést tegyenek.

A budai káptalan a király udvarmesterével Tamással, Péntek budai káptalani tagot és karkáplánt küldé ki, kik is Eth földét körüljárva, régi határait a határos szomszédok jelenlétében kijelölve; úgy találák, hogy Eth keletről határos Bothey szigettel (akkor valódi szigetet képző, most uradalmi Dunasziget név alatt ismeretes félsziget Bathey (azaz Battahely) névvel jeleztetett s ez képzé keleti határát). Délről: Erche apátság. Nyugotról: Vosyan (a mai Marton vagy Tárnok melletti Berki pusztá). Éjszakról: Ladaan (a mai Törökbálint) földével, és semmi ellenállásra se találva Eth földé s hozzátartozó birtokaiba — (ugy mint az egyház, Bathey sziget, tanya azaz Dunahalászat jogaiba) — Tiszát s örököseit bevezeték.

Károly király kiküldő, a budai Conventet megkereső levele; nemkülönben a Conventnek a királytól vett s kézhez kapott levél bizonyosságáról, a helyszínen történt megjelenésről, s ott királyi parancs meghagyás folytán a történekről jelentése e következő:

Karolus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Seruiae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex omnibus Christi fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesens scriptum inspecturis salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum notitiam harum serie litterarum volumus peruenire, quod Magister Tysa, dilectus et fidelis Aulae nostrae Tauaricus, ad nostram accedens praesentiam, et suae fidelitatis seruitia nostrae Maiestati inpena proponens et declarans, quendam terram reginalem Eth vocatam in Comitatu Albensi existentem, in qua etiam quondam Lipoldus residebat, et ipso defuncto Ladizlaus filius Vernerii ex nostra collatione et donatione possidebat, pro suis fidelibus seruitiis a nobis sibi dari et conferri perpetuo postulauit. Verum quia de qualitate et quantitate ipsius terrae, et vtrum nostrae collationi pertineat, nec ne, veritas nobis non constabat, volentes

ex certa scientia procedere in hac parte, iuxta bonam consuetudinem Regni nostri ab antiquo approbatam, fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Budensis dedimus in mandatis, vt cum Magistro Thoma filio Iacobi homine nostro, ipsorum mitterent hominem fide dignum, pro testimonio, coram quo idem homo noster praedictam terram Eth, conuocatis vicinis et commetaneis eiusdem, per veteres metas et antiquas reambulare, et statueret cum omnibus suis vtilitatibus ipsi Magistro Tysa perpetuo possidendam, si contradictio quorumlibet non obuiaret, alioquin iuxta Regni nostri consuetudinem nobis fideliter rescriberent. Quod quidem Capitulum fideles nostri rescripserunt nobis in haec verba :

Excellentissimo Domino suo Karolo Dei gratia illustri Regi Hungariae Capitulum Budensis Ecclesiae orationes in domino debitas et deuotas: Nouerit Vestra Celsitudo, recepisce nos litteras vestras tenorem huiusmodi continentes:

Karolus Dei gratia Rex Hungariae fidelibus suis Capitulo Ecclesiae Budensis salutem et gratiam. Fidelitati vestrae praecipientes mandamus per praesentes, quatenus visis praesentibus vestrum mittatis hominem idoneum pro testimonio, coram quo Magister Thomas, filius Iacobi, homo noster quandam possessionem Eth vocatam in Comitatu Albensi existentem, conuocatis commetaneis et vicinis eiusdem reambulet secundum veteres metas et antiquas, et statuatur Magistro Tysa fideli nostro, si non fuerit contradictum, contradictores vero si qui fuerint contra ipsum Tysa, ad nostram citentur praesentiam ad terminum competentem, et post haec diem citationis et terminum assignatum, ac nomina citatorum cum facti serie, nobis in vestris litteris fideliter rescribatis. Datum Budae in crastino festi Beatorum Petri et Pauli Apostolorum.

Nos itaque Mandatis Excellentiae Vestrae obtemperantes, vt tenemur, cum praedicto Magistro Thoma, homine Vestrae Maiestatis, Pentek Praesbyterum, Canonicum Capellae Beatae Virginis, et Praebendarium

de Choro nostro, hominem nostrum, ad praemissa Mandata vestra fideliter exequenda duximus destinandum. Qui quidem homo Vestrae Magnitudinis cum eodem nostro testimonio ad nos reuersus nobis dixit, quod ipse in dominica proxima post festum praedictorum Apostolorum Petri et Pauli sub eodem nostro testimonio accessisset ad praedictam possessionem Eth, et eandem conuocatis commetaneis et vicinis reambulando per veteres metas et antiquas, nullo contradictore existente, statuisset eidem Magistro Tysa perpetuo possidendam et habendam. Quam quidem Terram seu possessionem Eth idem Magister Thomas homo vestrae Magnificentiae coram eodem nostro testimonio dixit vicinari terris et possessionibus terrae Bothey a parte orientali, vbi separatur dicta Possessio Eth per tres metas lapideas. Ab hinc descendendo ad partem meridionalem, vicinatur terrae Abbatis de Erche, vbi sunt duae metae terreae; deinde ascendendo ad occidentem, veniet ad terram Vosyan per metas terreas, vbi sunt duae metae terreae, et inde declinat ad aquilonem ad terram Ladaan, vbi est vna meta valde magna, et ibi terminatur. Et sic reambulando, vt praetactum est, dictam terram Eth cum omnibus vtilitatibus suis, Ecclesia videlicet, Insula, Bathey vocata, item piscina vulgariter tanya vocata in Danubio existenti statuisset praefato Magistro Tysa, iuxta vestrum praeceptum et mandatum haeredum per haeredes. Datum in crastino post dominicam supradictam, Anno Domini MCCC. decimo octauo.

Károly király s Mária királynőnek Eth birtokról szóló Tisza család s örököseinek adományozó levele következő:

Nos igitur, qui ex debito Nobilitatis Regiae, quae in Beneficiis fidelibus suis largiendis continue increscere debet, et fideliter nobis obsequentium merita diligenter pensare, et pensata digna retributione confouere debemus, consideratis fidelitatibus et fidelium seruitiorum meritis eiusdem Magistri Tysa, quae idem nobis a tempore pueritiae nostrae lateri nostro continue in

haerendo, in diuersis nostris et Regni nostri negotiis cum constantia summae fidelitatis, et sui sanguinis effusione fideliter et deuote exhibuit et impendit, volentes suis fidelitatibus et obsequiosis meritis regio occurrere cum fauore, licet maioribus et potentioribus regalibus remunerationibus merito per nos sit fouendus, tamen in aliqualem recompensationem suorum seruitiorum praedictam terram siue possessionem reginalem Eth vocatam, ex permissione et consensu Dominae Mariae Reginae Consortis nostrae carissimae, cum omnibus vtilitatibus et pertinentiis supradictis sub eisdem metis et terminis, quibus per dictum Capitulum Ecclesiae Budensis sumus informati, ipsi Magistro Tysa fideli nostro, et per eum suis haeredibus, haeredumque suorum successoribus dedimus, donauimus, et contulimus, perpetuo, pacifice, et quiete possidentiam, tenendam et habendam. In cuius rei memoriam, perpetuamque firmitatem praesentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri Magistri Iohannis Albensis Ecclesiae Praepositi, Aulae nostrae Vice-Cancellarii, dilecti et fidelis nostri, Anno Domini Millesimo Trecentesimo Decimo octauo, quarto Idus Iulii, Regni nostri anno similiter decimo octauo.

L. S. pendentis.

In Membrana.

(Ex originali ad amussim transumsit Posonii 1826. Georgius Gyurikovits.)

Érd mezőváros történetét Róbert Károlytól Mátyás király idejeig ismét homály fedi. Mátyás király idejéről szól a hagyomány: Mátyás Érdhez negyedóra távolságra eső „Kutyavárban“ (jelenben főerdési lak), melynek az időbeli falai épségben fennállanak, tartá vadászebeit; az épület mellett egy nagy tó volt, ez kerítéssel körülvéve, mely kerítés romjai mai nap is szemlélhetők, vadak helyeül szolgált. Mátyás honter-

hes gondjaitól menekülve e helyre ki-kirándult s vendégeivel mulatott. Hogy Mátyás e helyen s környékén többször megfordult, bizonyítani látszik a nép között hátramaradt adoma Mátyás király és a tétényi biróról. A monda a következő: Mátyás király Tétény és Erd közelében fekvő kutyavárába kirándalásokat tévén e vidéken különösen Tétényben a birónál többször megfordult. Történt, hogy a bíró törvényellenes cselekvényt vitt véghez, e miatt őt a királynál bevádolák, Mátyás király a birónak büntetésül azt parancsolá, „hogy a község háznál nagy számmal fekvő köveket nyuzza meg,” s azt addig mig ismét a vidéken megfordul, hajtsa végre. A bíró törte, marta magát, mikép lehetséges köveket megnyuzni? mig így elszomorkodva buslakodik, megjelenik leánya, ki megtudván atyja baját, így szólott: „Apám ezen könnyű segiteni, ha a király megjön, azt fogja neki mondani, uram! királyom! a köveket addig meg nem nyuzhatom, mig azok vérét nem ereszti!” Mátyás a talpraesett felelettel meglegedve, a birót büntetés helyett megjutalmazá.

Erd 1500 első negyedében Sárkány Ambrus tulajdona volt, Batthyány Fülöp herczeg idejében az 1840-es évek elején, a régi kastély javittatván, mint egy két öl mélységben találtatott egy kődarab, mely meszes hárttyától megtisztítva, egy mesterileg faragott családci-mert tüntetett elé, közepén koronával díszített szüz vala, köralakban a szüz körül sárkány vonul, melynek farkára helyezé a szüz lábait; a sárkány kinyílt száját s nyíllal átszurt nyelvét a szüz arcza felé irányzá. „Supra portam visitur e lapide exsculptum Sarkanium insigne gentilitium, quod est draco, qui ungarice Sárkány effertur.“ *Orationes reg. et principum* p. 565.

Ugyanitt Érden 1819 ik évben Vucsics Eliás szölejében találtatott egy ezüst korsó, pohár, tányér és tál, mely eszközök mindegyikén Sárkány család cimere s kezdőbetűje volt látható; ez eszközök az akkori tulajdonos Illésházy gróf tulajdonává váltak. — „In vinea Eliae Vucsits anno 1819. repertus est magni ponderis thesaurus, Scyphus argenteus, orbes Cantha-

rus, patina aliaque obiecta; his insigne et epitheton. Familiae Sárkány distinctis litteris inscriptum habetur, invictum testimonium, aliquando hanc Familiam iure nobilitari hungarico Dominium Erd possedissee." In Hist. parochiae Erd pag. 32.

Sárkány Ambrusnál időzött II-ik Lajos magyar király a szerencsétlen mohácsi vész előtt, őt követé Báthory István nádor, az esztergomi érsek, több főurak és püspökök. Néhány nap mulva Érdtől Ercsi felé vette útját, a város fölött emelkedő hegy közötti uton vezet a római ut, II-ik Lajos lova, ez uton néhány száz lépésnyire a kastélytól élettelenül összerogyott, miből a körülállók rosztat következtetének, mit a nemsokára bekövetkezett szerencsétlen mohácsi eset igazolt; ezt Istvánfy Hist. reg. hung. p. 74. így írja le: „Itaque 15. Julii 1526. assumpto secum Palatino Archiepiscopo Strigoniensi, cum tribus hominum milibus Buda excessit, nec nisi in propinquo sub Urbano Ambrosii Sárkány, quod Erdinum vocant uno ab urbe milliari consedit, quo in loco equum pretiosissimum, quem prae ceteris chariorem habebat, quamquam nullo eius morbo animadverso, repente exanimatum amisit. Quam rem complures, ut male ominatam in peius interpretati fuere.“

Erd a bekövetkezett gyászos mohácsi esemény után a török uralom alá jutott, s mert az országban létező török katonaság egyik bégje parancsnoka Hamza itt lakott, Hamza-bégnek vagy németesen Hanzelpeknék neveztetett, s mai nap is így hivatik.

I-ső Leopold korában általános mozgalom idéztetett elő az egész országban, hogy annyi évtizedek után a török járom alól megszabaduljanak; harezra keltek e hon fiai, a küzdők sorai között volt Szapáry Péter ercsi ura, ki Hamza-bég elleni küzdelemben megsebesítetvén álélten összerogyott, mire magához jött vasbékók terhelék kezeit és lábait.

Hamza Szapáry Pétert megkötöztetve érdi várába viteté, tömlöczbe záratá, a föld alatti pinczetömlöcz, hol Szapáry s több fogoly volt zárva most is látható,

ugy a hely is, hol az elrablott nők zárva tartatának. A bég kegyetlenségét fokozandó s Szapáryn boszuját kitöltendő ekébe fogatá őt s szántott rajta: e hely hol e kegyetlen tett véghezvitetett, hagyomány szerint a város fölötti földeken, nem messze a római ut és hunhalmoktól lenne.

Később Szapáry Péter Batthyáni Ádám közbejötté folytán egy bégért kieseréltetett. 1686-ik évben mikor Budavára török kézből megszabadíttatott, Hamza-bég Erd, Ercsi és Bicske örökös ura is elfogatott. Károly lotharingi főherczeg és fővezér, Hamza-béget Szapáry Péterhez küldé mint foglyot. Szapáry, Károly főherczeg jelenlétében, az elfogott Hamza-béget magához hozatván így szólott hozzá: „Te engem kegyetlenül veretél, kinzál, most hatalmamban vagy; tudd meg, a magyar, rajta elkövetett kegyetlenséget keresztényi türelemmel, lovagiasan jutalmazza, s jobbját nyujtva egykoron rajta boszuvágyát s dühét töltő ellenének, nagylelkűen megbocsájtott. E keresztényi szeretet és lovagias öntudatból ömlő szavak annyira hatának Hamza bégre, hogy e szavakban tört ki: „Nem reményelve, hogy kegyetlen tetteim ily nemesen fognak jutalmaztatni: azért mérget vettem be, de mert ily nagylelkű nemes cselekvényt csak keresztény; csak igaz Istent imádó tehet; mielőtt végperczem bekövetkeznék, e hitet fölvenni s abban meghalni óhajtók.“ Hamza-bég, mint megtérő keresztény halt meg.

Erd (Hamzabég) 1684 ik évben fényes győzelemnek volt színhelye. Buda város minden oldalról a császári hadak által elzáratván; nehogy a sereg a budai vár ellen irányzott támadásaiban Hamzabégen Seraskér török vezér alatt tartózkodó török seregtől akadályoztassék, július 21-én kora reggel Károly lotharingi herczeg ezer gyalog és ezer ötszáz magyar lovassal támadást intézett a hamzsabégi várban létező 6 ezer lovas és 14 ezer gyalogság ellen, s négy óráig tartó heves küzdelem után nemcsak a túlnyomó erővel rendelkező ellent hátrálni kényszeríté, de sőt az erdi erősséget bevéve, minden hadi jelvényeiktől meg-

fosztva rajtuk fényes győzelmet vivott.— A főherczeg Leopold császárt értesítvén e győzelemről így ír: „Distributa maiori parte copiarum ad Budae obsidium, atque opera facienda, reliquum equitatum, cum mille peditibus et mille quingentis equitibus hungaris, ductore Comite Eszterhazyo Jaurinensium Praefecto hesternae noctis beneficio, in hostem movi ad Hamzabegam metantem. Nondum orto sole, iuxta castra constiti, acieque per otium directa prima luce signum praelii dedi. Seraskerius suorum multitudine fretus, nam prope vicena armatorum millia numeravit, postquam raros ordines peditum animadvertit; avide certamen arripuit. Quatuor horarum spatio, pertinaci magis quam cruenta impressione, nostrae aciei latera tentavit. Postremum fusus fugatusque non castra modo cum impedimentis, signisque militaribus, quemadmodum ad Viennam amisit, verum spem quoque succurendi in posterum Budae, aliarumque urbium expugnationem tractaturam. Caesarum captivorumque numerus quantus sit? haud constat, nondum reversis hungaris et polonis, qui hostem etiam num persequentur, inter opulenta spolia vastum tentorium, vexillum, insigne supremae praefecturae a Mahomede traditum eminet.“ Imperatores Ottom. Tom. II. pag. 173.

A szabadságharcz 1849-ik évében, január 3-ikán Ottinger császári vezér serege, Moórnál csatát vesztett magyar hadsereg egy részét üldözőbe véve, Erd ismét csata színhelylyé vált. A Budapest felé vonuló magyar hadsereg utócsapata, az utánok nyomuló császári hadsereget föntartá, s két órai heves harc fejlődött ki, e harcban midkét részről néhány száz esett áldozatul. Az elesettek tetemei Pellikán fogadó, jelenleg tisztalak mellett, a protestansok részére kijelölt temető helyiségben fekszenek.

Erd (Hamzsabég) alsó részén, közel a Dunához áll még mai nap is a mult emléket jelezve egy csonka torony, melynek mellékrészei, annyi viharos évek után elpusztulának, a város domb oldalán regényes tekintetű kastély emelkedik, mely a Sárkány családról anyai

ágon az Illésházy család birtokába jutott. E családtól zálogban birta báró Péterfy egész 1750. évig, mely időben e birtok ismét Illésházynak kezébe jött. Illésházytól 1832-ik évben herczeg Batthyány Fülöp vette meg 555,000 forinton. Az 1838-ik év mártius 18-án, valamint több Duna mellett fekvő városok és faluk, úgy Erd is a szerencsétlen vizáradás áldozata lön. — „Iszonyu látványt nyújtott e vizár az azt szemlélőnek. Mert a Dunapartján emelkedő érd batakai hegytől, melyen a Százhalomok elszórvák, egész Erd mezővárosát Kutyavárig s Diósdig; Tétényt, mely egészen vízbe uszott; Csepel szigetét Jászkunságig jégtorlaszok s vízhullámok boríták, s a rómaiak alatt oly nevezetes fejér tengert juttaták eszünkbe.“ Erd plebánia története 22. lap.

E város lakói összeomlott lakhelyeiket elhagyva, a Dunától távolabb emelkedettebb helyen építének lakházakat, mely városrész az akkori tulajdonos Batthyány Fülöp nevére „Fülöp“ városnak neveztetik.

Az 1848-ik évben báró Sina György, jelenleg élő báró Simon ö nagyméltóságának atyja vette meg e birtokot. Báró Sina Simon ur, Erd jelen birtokosa s Magyarország halhatatlan nevű mágnása, e történeti nevezetességű helyet, előtte bíró ősi nagy családok példájára megörökíteni akarván; a régi százados eseményeket, viharokat látott urilakot elbontatván, azt egy újabb, fényesebb, ö excellentiájának századokra kiható, nevéhez méltó; s e hely történeti nagyságának megfelelő épülettel díszíté föl 1869-ik évben.

Béla névtelen jegyzőjének előadása szerint, Attila király városától (Buda) egész Százhalomig és Diósdig terjedő földrészt Árpád Köndnek, Csörsz atyjának ajándékozá. Hihető, hogy Árpád vérből származott fejedelmek alatt, úgy e helyet mind környékét, s az áellenben fekvő Csepel szigetét is magyar ajkuak laktak. Most azonban nagyobb részt illyr ajkuak lakják, kik nagyobb számmal először a 14-ik század vége felé jövének Magyarországra, midőn Bajazet török szultán, Görög-, Bolgár s Rácországot (Rascia) feldúlta. A

15-ik század másik felében Brankovich Vuk despota, szintén sok nemzetséggel és 50,000 emberrel jött át Magyarországba; utoljára Leopold korában 1690-dik évben Csernovich Arsen patriarcha vezérlete alatt 40 ezer család, majdnem fél millió lélekkel költözött ide. Ezek Verőcze, Pozsega, Szerém, Krassó, Temes, Bács, Baranya, Somogy, Pest és Fejérmegyékben ez utóbbiakban, a Duna mentében: Buda, Szent-Endre, Csepel, Erd, Tököle, Bata, Csép, Ráczkeresztur, Ercsi, Lóré, Perkáta, Rácz-Almás, Ráczkeve stb. községekben telepedének meg. — E községekben ezelőtt nagyobb részt görög-keleti vallásuak laktak.

Tököl községben egy casula találtatott, melyen e szavak valának olvashatók: ágios, ágios, ágios, e község templomában volt Tironi Theodor vértanu teteme letéve, s valószínű, hogy e vértanu lehetett e templom védszentje, mert a templom bemenetnél e szavak látszottak: „Veliko mucsenika Theodora iz Tirona,“ „Tironi Theodor a nagy vértanunak,“ e század elején Bosniából kalugyerok jöttek Tökölre, s fönnevezett vértanu tetemét Hopovo görög klastromba vitték. — Ráczkereszturon szinte e század elején egy óhitű pap tetemét fedezék fel ásás alkalmával, a mellette talált jelvények Just Lajos birtokosnak adattak át. Bosnyákország története Hadzicstól 136. lap.

Ráczkevében már 1320-ik évben állott a görög-keletiek egyháza, erről tanuskodik Kereskényi Károly 1776-ik évben kamara uradalom igazgatója, ki ez évben kiküldve levén, hogy a ráczkevei klastromból elköltözendő kalugyeroktól az egyházhoz tartozó ingó s ingatlanokat átvegye s rendes plebániává alakítsa, relatiojában így ír: „Ex protocollis enim dicti conventus, coram nos productis, sed et ex lapide marmoreo muro magnificae Ecclesiae imposito videre est, eandem Ecclesiam adhuc in anno 1320. prima vice nobili pictura exornatam. In anno porro 1514. sub Gvardia nату Patris Michaelis et Georgii ac Janya sic nunpatis Ecclesiae curatoribus picturam eandem renovatam. In anno demum 1765. sub Archimandrita Isaia condam

Stephanovics rursum refectam.“ — „A ráczevei görög conventnek előnkbe terjesztett protokollumából, sőt az egyház falába betett márványkö feliratból láthatni, hogy az egyház már 1320-ik évben kiföstetve. 1514 ik évben Mihály György és Janya quardiánok s egyházi gondnokok alatt e föstés kijavittatva, 1765-ik évben Stephanovics Isaias görög apát alatt megújítatva lett.“

Serbszky Narodny Liszt 1842 ik évről.

Ez idegen nemzedék telepedése első éveiben más kedvezményben nem részesült, minthogy ment volt a barbar ellenség üldözései, zaklatásaitól, sorsa a többi jobbágyokétól nem különbözött. — Mit azonban tűrni nem akarának, különösen a görög keleti vallásuak, kiknek nemzeti hajlandóságuknál fogva a kereskedés főfoglalkozásuk levén, Zsigmond királyhoz folyamodtak engedményekért, ki alatt némi szabadalmakban részesítettek. — Korvin Mátyás idejében a budai gyűlésen, mind a hadjáratokban s kereskedelemben hasznos birodalmi tényezők, a tized alól fölmentettek; sőt 1791. 27-ik törvénczikk következtében Magyarország s tartományaiiban polgári jogokkal ruháztattak föl.

E népfaj vallásos, a törvény, annak kiszolgáltatói s végrehajtói iránt tisztelet s hódolattal viseltetik, vendégszerető, barátságos, ebben alig ismer határt; bátor, elszánt, tűrő, de csak addig, míg sértve nem érzi magát; de sértsd meg őt, boszut forral, boszuja kiterjed nemcsak a sértő személyére; de annak rokoni, baráti, sőt nemzetbelijére is. Imát rebeg, de szívében boszut forral, évek során át tűr, szenved, nélkülöz, perczért, melyben sértett felét megboszulhatja, el lehet mondani e népről: „boszujok csak az ellen romjain hal meg.“ — Mint minden nép, nemzet, ugy az illyrben *) is megvan a nemzeti büszkeség, mint minden nép, ugy ez is az őskor homályában keresi eredetét.

---

*) Illyrek alatt értetnek 1) a nemegyesült óhitű rácok, 2) a veudek, 3) a római kath. és óhitű dalmaták, 4) a magyarországi kath. sokácok és bunyevácok, 5) a szerbek, 6) a bosnyákok.

Nem származtatják magukat istenektől mint a rómaiak. Nem teszik százezer évekre létezésök kezdetét mint a chinaiak, japániak, egyptomiak, de igenis Nagy Sándor a hatalmas hódító korára teszik, s viszik vissza nemzeti nagyságukat s Nagy Sándort így beszéltetik: „Szlávok nemes s vitéz nemzete! mert hozzánk hivek, a fegyverben kitartók s kisegítőink valátok; azért örök jogon nektek ajándékozzuk, adjuk, Éjszaktól Dél vég határáig terjedő földrészt; azon föltéttel, hogy azt más nemzet el ne foglalhassa, ne birja s lakhassa, az ott lakók pedig legyenek alattvalóitok és foglyaitok.“ — „Nobilis gens Slavorum! Quoniam nobis semper constantes in fide, animosi in armis et strenui adjutores nostri fuistis, ideo vobis damus donamus plena libertate in perpetuum omnem Terrae plagam ab Aquilone, usque ad ultimos fines meridi: em versus, ea conditione, ut nulla alia gens, et natio ibidem residere, inhabitare, aut possidere quidquam audeat, quam vestra. Et si quis ibi habitantes reperientur, sint subditi ac captivi vestri.“ Memor. Regum et Banor. Reg. Dalm. Croat. lib. I. p. 24.

E népfaj a magyarságot elnyomással épen nem fenyegeté, sőt mint kisebb rész a magyar szokásait, nyelvét, lassanként eltulajdonítá; miért is 1526. évig e vidék állapota nemzetiségünkre kedvezően állott.

A mohácsi gyászos esemény bekövetkeztével, a török háboru alatt, részint a pogány ellenség fegyvere, részint a gyakori éhség, döghalál: de különösen a magyar faj üldözöbe vétele által Erd, valamint a környék magyar ajku lakói mindinkább gyérülni kezdetek, s az elpusztult magyar lakók helyett a 17-dik század vége s a 18-ik század kezdetén: ismét illyr, német és tótajku népek telepítettek le; úgy hogy legbirtokosabb lakói e városnak most illyrek és németek; biztosan számíthatni azonban, hogy egy évtized leforgása után, különösen báró Sina Simon ő nagyméltósága közreműködése folytán, a magyar nyelv birtokába jutandnak. Mert e halhatatlan nevű Meczenás e czél elérése végett nemcsak leánynöveldét állíttatott

föl, hol 25 szegénysorsu leány részesítetik nevelésben, mely növeldének kiadása évenként az 1500 forintnyi kiadást meghaladja, de azonfelül a magyar nyelvet nem bíró, de megtanulni iparkodó tanoncok között Érden 210 frtot, Eresiben 300 frtot, Tárnokon 105 frtot, Diósdon 68 forintot osztat ki évenként; részint tankönyvekre s írószerekre, részint a magyar nyelvben előhaladást tevők között. — Ime mily nagy áldozatkészség! E nagy férfinak hazánk, nemzetünk iránt tanusított áldozatait, jótéteményeit a későbbi nemzedék fogja a világ előtt föltárni.

Vallásra nézve Érd megörzé régi typusát, úgy a török pusztítás s rombolás alatt, mind az 1530-ik év táján ide is eljutott reformatio korszak alkalmával. Érden a lelkészi hivatalt az 1500 és 1600 években a Capistrán-rendi szerzetesek viselék, hol több egyénnek kellett hivataloskodni, mert már az 1500. években e plebánia a tekintélyesebb s terjedettebbek közé számítható volt; fiókegyházai voltak: Ercsi, Tárnok, Ráczkeresztur, Soóskut, Törökbálint és Batta. A Capistrán-szerzetesek 1740-ik évig működének; a mikor a veszprémi püspök által főtisztelendő Tomcich János lön lelkésszé kiküldve, ki is az akkori birtokos báró Péterfy által hivatalában megerősített. Hivatalos jegyzőkönyvet s anyakönyvet azonban 1718-ik évig fölmutatni nem lehet. Érden az anyakönyv bejegyzése szerint 1718-ik évben 600 lélek volt.

1800-ik évben számlált Érd 1750 lelket, tehát 82 év alatt szaporodott 1150 lélekkel. A 19-dik század első negyedében számlált Érd, azaz 1825-ik évben 2530 lelket, huszonöt év alatt szaporodott 780 lélekkel. — 1850-ik évben számlált 2928 lelket, ismét huszonöt év alatt szaporodott 390 lélekkel. — 1873-dik évben számlált 3200 lelket, huszonhárom év alatt szaporodott 272 lélekkel, tehát 155 év alatt 2600 lélekszámmal szaporodott.

Az érdi egyház szentélye góth izléssel, úgy a plebánialak, a 15-ik században és pedig Brankovics-csal Bosniából ideköltözött római kath. hitvallást követő

hivekkel bejött Capistrán-rendü szerzetesek idejében építtetett, ki által nem tudni. Az egyházat Illésházy család nagyobbítá. Később Illésházy János 1774-dik évben tornyot építtetett, a plebánia lakot pedig emelettel látta el.

Batta (Százhalom) némelyek szerint eredetét veszi a hunok idejében itt történt csatáról, mert Bata=Pata=csata „scythice Pata, quod interficere,“ innen Patalia, annyi mint francziául bataille, olaszul battaglia. Mások szerint *Batta* nevét vette volna e szerb szótól *batal*, mi annyit tesz: elhagyott, elpusztult; tudniillik az elhagyott, elpusztult, feledésbe ment *Százhalomról* mondák *za batalilose*, s azért a *batal* szóból *l* betű elhagyásával lett *Bata*. — Batta azért iratik két t-vel, hogy Báta községtől megkülönböztessék.

Minthogy azonban az ott elesett hun vitézek, mint azt föllebb említők 126 halom alá temettettek, e hely fölváltva hol Százhalom, hol Batának nevezteték. — Őseink bejöttével e hely valamint Érd, Köndnek adatott Árpád vezér által, későbbi időkben átszármazása bizonytalan, csak az 1723-ik években jutunk nyomára, a mikor is gróf Illésházy István báró Száraz családnak örök áron eladá, így tehát Batta község Száraz család tulajdona volt, e családba házasodott báró Rudnyánszky József, kire is e birtok átszállott; bírát Batának egy részét Mérey Lajos, kitől 1793-dik évben zálogba birta Szent-Györgyi Horváth Zsigmond, a jelenleg élő gróf Hugonay Kálmán urnak nagyapja, Szent-Györgyi Horváth Zsigmond, gróf Hugonay név alatt 1807-ik évben fordul elő. 1841-ik évben Bossányi Józsefné, született báró Rudnyánszky Krisztinától e birtokot örök jogon megvette jelenleg is élő gróf Hugonay Kálmán. E község azonban részint anyai ágon, részint zálogjognál több birtokost mutat föl, így Szent-Györgyi Horváth János és József, Horváth Anna férjezett báró Pakassiné, Mundspach, Daróczy és Rosty családot; jelen birtokosok Baumgarten és Brachfeld urak.

E községet 1760-ik évig görög-keleti vallásuak lakták egész 1748-ik évig csekélyebb számmal, csakis ez évben szaporodának több családdal; mikor a soóskuti görög vallásuak papja rablási bűn miatt pallós által kivégeztetve, a komáromi jezsuiták, mint Soóskut birtokosainak felszólítása következtében távozniok kellett, kik Battán telepedének meg, ez idő tájon kezdtek más vallásuak, különösen római katolikusok megtelepedni.

Batta 1793-ik évben számlált 489 lelket

1825-ik évben „ 773 „ szapor. 284.

1850-ik évben „ 846 „ „ 73.

1873-ik évben „ 1040 „ „ 194.

Tehát Batta községe 80 év alatt 551 lélekkel szaporodott.

Erd mezőváros az uradalom kivételével bir 3129 □ hold és 843 □ öl szántóföldet, 276 □ hold és 618 □ öl rét és kertet, 331 □ hold és 688 □ öl szőlőt, 317 □ hold és 1012 □ öl legelőt.

Közel a fővároshoz, azonfelül országutja, vaspálya, Dunaközlekedés által összeköttetésben levén Bécs, Eszék, Trieszttel; kereskedési, műveltségi tekintetben nagy előmenetelt tehetne.

De tekintve e község lakóit, ipar, szorgalom s szellemi művelődés tekintetben, mind ezen előnyök mellett vajmi csekély előhaladást tanusítanak. — Ha szemügyre vesszük a bennlakókat, meg kell vallanunk, hogy a német elem sokkal nagyobb ipar-szorgalmat, szellemi művelődésben nagyobb előhaladást tanusít, az illyr és magyar lakóknál; azt mutatja csinosabb, tisztább lakásuk, bennlevő butoraik, erősebb, jobban takarmányozott lovaik, ökreik s más állataik, földjeiknek, szöleiknek, jobb, czélszerűbb művelése, öltözkük egyszerűsége, de tisztasága, végre nagyobb törekvésük az írás, olvasás, számolás s más tudományokban.

Az illyr és magyar (kivétel egyeseknek) ellenben földjeit, szöleit kevesebb gondnal, szorgalommal műveli; épületeire, annak csinoságára kevesebb gondot fordít; sokan munkátlan csupán halászattal foglalkozva — élék

le napjaikat, marháit elcsigázza, öltözkére keveset ad, megelégszik vásott szür vagy bundával. Télen át sok mindenét eléli, dobzódik, nyáron a munka beálltával szükséggel találkozva, száraz kenyéren rágódik, gyermekei nevelésével keveset vagy éppen semmit se gondol.

Sajnos ugyan e bevallás, de való igazság; hasonlitsuk össze Erd, Ercsi, Tököl és Batta illyr és magyar ajku lakóit, Diósd, Tétény, Budaörs, Promontor s az itt lakó német elemmel s látni fogjuk a különbséget.

Jövedelem forrása e községnek gabona- és bortermelésben áll; ha a helyett, hogy földeiket a szomszéd lakóknak bérbe adják, saját maguk művelnék, földeik és szöleiktől a szükséges tápot meg nem vonnák, a leggazdagabb községek közé számithatandó lenne.

Szarvasmarha s lótenyésztés, miről szakavatottan irt Lits Gusztáv, tisztartó ur a „Vértessalja“ lapban, mióta a tagosítás megtörtént úgy itt, mind más helyeken kevésbé virágozhatik.

A birkatenyésztés, úgy Érden mind Battán csak a módosabb gazdák által gyakoroltatik; sajnos azonban hogy nemesbitésre kevés gondot fordítanak. A sertés tenyésztés, kissé nagyobb gonddal üzetik, nemcsak a gazdák, de különösen az itt meglehetősen számmal lakó molnárok, úgy a pusztákon lakók által; miért is nem csak szükségleteik fedeztetnek, de el is árusittatnak.

Erd mezőváros 1811-ik évben Illésházy gróf, akkori birtokos közreműködése folytán, szabadalmat kapott országos vásárok tarthatására: ezek azonban az 1830 és 31-ik években beütött cholera járvány alkalmával, a midőn a közlekedés több helyeken tilalmas lön, feledésbe mentek s gyakorlaton kívül maradtak. E vásár tarthatási jogát a község, a magyar királyi kereskedelmi ministerium engedményezése folytán 1873-ik évben visszanyeré, mi által az ipar és kereskedelem nem kis lendületet nyert.

Erd s Batta lakói ruházatra a magyar szabást követik, az illyr nők, illetőleg leányok, leeresztett hajjat fonyatlanul, végén szalaggal összekötve (kurjuk); a magyar leányok hajfonatékot (czoff) szalaggal; a né-

metek kontyot viselnek, az illyrek nyakukon keleti szokás szerint ezüst pénzeket, a férjezetek fejkül arany és ezüst tüket; általában rövid szoknyát, ünnep napon selyem szövetből vörös vagy kék harisnyát, sárga vagy vörös lábbelit.

A kereszteléseket és menyegzőt vigan és fényesen ünneplik, nemzeti zenéjük a tambura és duda. A menyegzőn nagy pompával jelennek meg, négy öt napig mulatnak. A menyasszony esküvő naptól 8 napig keleti szokás szerint, a menő s jövő vendégeket a békecsókjával illeti. Mindazokhoz, kik menyegzőjén jelen voltak, keleti szokás szerint eljár, lábaikat megmossa s arcukat vagy homlokukat csókkal illeti.

Általában az illyrfaj lelki és világi előjárói, öregebbjei iránt legmélyebb tiszteletét kifejezendő, azok kezét megcsókolja s a megcsókolt kézzel homlokát érinti.

Vallását oly tiszteletben egy nemzet se tartja mint az illyr, vallása szent szokásait hiven szentül őrzi, annak szolgálai előtt tisztelettel hajol meg. Vallásos szokásaiból csak egyet említek, karácsonykor Üdvözítő Istenünk születése napjától uj évig, földreszórt szalmán fekszik örege és apraja (ugy a sokácok, mint a bunyevácok és a görög-keletieknel) az istállóban született s jászolyba helyezett kisdéd Jézus tiszteletére.

E vallásos érzéstől áthatva, bármikor lépünk egy illyr község szentegyházába, azt tömve találjuk; e nép szent érzelmeit kifejezendő, áhitatos buzgósággal lép be a templomba, letérdelve szent imára vagy ájtatos ének zengedezésére nyitja föl ajkait.

A vallásos érületnek kifolyása, hogy holtaikat nagy fény és pompával szokták eltemettetni, sirkeresztjeiket szent képekkel, koszorúkkal ékesítve; a temetés után a megholt rokoni, barátai, hozzátartozói, szomszédjai összejőve, a boldogult lelke üdvéért imákat mondanak, minek végeztével csöndben halotti tort ülnek.

Érd mezővároshoz tartozó puszták elnevezése:

Simon puszta nevét vette báró Sina Simon ő excellentiája keresztnévétől.

Fülöp-major. Herczeg Batthyány Fülöp keresztnévétől.

Bent vagy Benta puszta; illyr szó, annyit tesz mint gát, akadály; e helyen a Tárnok völgyén keresztülhaladó folyam szabályozása, annak rendes medrébe terelése végett vizgátot állítának föl hányt földből, itt egykor malom is állott, s azért Bentának magyarosan *vizgátnak* neveztetett.

Erlak-orve Erlav vagy Erla illyr szó, annyit jelent mint hegyes, völgyes, görbe vidék, mely névnek e hely meg is felel, mert csakugyan hegyes, völgyes görbe hely, később e helyen, mint pusztán, birkák tenyésztettek, s így jött az *Erlak* szóhoz *na Erlaku orve* szó, mi birkákat jelent, s e nevét *Erlakuorve vagy Erlakovce* mai napig is birja: magyarul e név annyit jelent *görbe vidéki birkák*.

Berki, nevét vette az egykor e helyen álló berek, liget, erdőcskétől s lett *Bereki* vagy rövidítve *Berki*.

Anasztasia és Ilka puszták ő excellentiája családjának keresztnéveitől.

Sajtóhibák.

---

2. lapon felülről 15. sorban Százhalom helyett Szászhalom olvasandó.
16. lapon utolsó sorban und etel kihagyandó.

Név- és tárgymutató.

	Lap.
Achaia	1
Adony	3
Accincum	3. 4
Adomány Tisza tárnoknak	26
Ajtó ragasz	4
Antonius Pius emlékköve	5
„ érme	4. 5
Ásatás (hunhalmok-é)	9
Anastasia major	43
Árpád adománya	24
Attila sirja	13. 14
„ vára	14
„ érme	15
„ hegy	15
„ nemzetsége	24
Batta elnevezése	39
„ lakossága	40
„ lakói viselete	40. 41
Baumgarten érdi birtokos	39
Bathey, Bothey sziget	26
Battyány Fülöp Érd ura	30. 34. 43
Béla, hun vezér eleste és temetője	10. 11. 13
Bendegucz	24
Benta puszta elnevezése	43
Berki puszta	43
Bonfin	14
Brachfeld érdi birtokos	39
Campona	3
Carinus érme	4
Csont füzötű	4. 21
Csontváz (római)	4. 23
Cohors X. Maur.	4

	Lap.
Daróczy érdi birtokos	39
Detrik germán kormányzó . . . . . 1. 7. 8. 9.	11
Diósd elnevezése	24. 25
Dácia	1
Emlékkő (Antonius Pius-é)	5. 22
Erlakovcze puszta	43
Érdy János . . . . . 2. 3. 5. 9. 13. 15.	18
Érdy család	24
Érd	2
" elnevezése	24
" a török által elfoglaltatik	31
" Hamzsabég nevet kap	31
" alatt csaták	32. 33
" plebániája	38
" lakossága	38
" nép viselete, szokásai	40. 41. 42
" állattenyésztése	41
Fülöp major elnevezése	43
Góthok	1
Szent Gellért beszéde és halála	24. 25
Gyogy, Gyíogy	24. 25
Hamzsabég, Érd parancsnoka	31
" halála	32
Horváth család Batta ura	39
" Hugonai nevet vesz fel	39
Hunhalmok . . . . . 8. 9. 10. 12.	18
Hunok temetkezése . . . . . 8. 9.	13
" csatája . . . . . 7. 8. 9. 11.	12
Holttetemek	4
Hypocaustum téglák	4. 22
Illésházy család Érd ura	3. 4
" az egyházat nagyítja	39
Ilka major	43
Kapisztrán szerzetesek Érden	38. 39
Károly főherczeg győzelme	32. 33
Kajászó-Szentpéter elnevezése	9
Keve vezér	9
" sirja	12

	Lap.
Keveháza	9. 12
Kelenföldje	7
Köoszlop Keve sirján	9
Könd vezér jutalmaztatása	25. 24. 35
Kutyavár	29
Legio II. ad — Italica — Inf. pan.	4
Leszkovits Pál	15
Lits Gusztáv	41
Lajos király (II) Érden	31
„ lova elhult	31
Macrinus	1. 7. 8. 9. 11
Macedonia	1
Matrica	3
Mátyás király Kutyaváron	29. 30
„ „ a tétényi birónál	30
Maximinianus emlékköve	4. 5
Maenenia sirköve	5
Nagy Sándor levele	37
Népszokások és viselet Battán és Érden	41. 42
Oláh Miklós	14
Pannonia	12
Potentiana város fekvése	2. 7. 15. 16. 17. 18. 19
Pados János	16. 17
Péntek, budai káptalani tag	25
Péterfy, Erd birtokosa	34
Pakossi báró	39
Ráczkereszturi lelet	35
Ráczkeve görög egyháza	35
Régi edények	30
Rómer Flórián	4. 15
Romai épülettéglák, érmek, üveg edények	4
„ sir	4. 23
„ emlékkő	5
„ feliratos épülettéglák	20
„ ut Érdenél	25
Robert Károly adománya	25
Rosty Zsigmond	3. 18. 19
„ család érdi birtokos	39

	Lap.
Rudnyánszky család érdi birtokos	39
Sárkány Ambrus családja és czimere	30. 31
„ család kihal	33. 34
Sánczok	4. 14
Schwandtner Gy.	3
Sicambria	7
Sirkő	4
Scytha temetkezés	8. 14
Sina György báró, Erd ura	34
Sina Simon Erd jelenlegi birtokosa	34
„ jótékonyága	37. 38
„ Simon majornak nevet ad	43
Sóoskuti rácok letelepedése Battán	40
„ pópa kivégeztetése	40
Szapáry elfogatása	31
„ sorsa	32
Százhalom	1. 3
„ fekvése és elnevezése	2
„ alatt csata	7. 8
Százhalmi hun temető	9
Szarvas csont	4
Száraz család	39
Szentgalleni kolostorba a magyarok betörnek	12
Szentpölteni csata	10
Thraczia	1
Tanu valomások Potentia multját illetőleg	18. 19
Tárnokvölgy	7. 13
Tétény	2. 17
Thuróczy	14. 16. 17
Tisza tárnok Erdet adományul kapja	28
Tironi Theodor vértanu	35
Tököl községben rácok telepednek	35
„ községi régi lelet	35
Török torony, Erden	33
Valentinianus	3
Varrótü (római)	4
Vosyan puszta	26
Zsigmond király adománya az illyreknek	36

